

J. L. Porket: Modern Economic Systems and their Transformation

London, Macmillan 1998, xvii + 318 s.

Na J. L. Porketa si jistě mnozí pamatují jako na jednoho z nejpilnějších přispěvatelů *Sociologického časopisu* v době od jeho založení do konce 60. let. V roce 1969 však tento plodný autor z oblasti podnikové sociologie odchází do Londýna, kde si nejprve doplňuje vzdělání (PhD. na téma autority v komunistickém Československu do roku 1968) a poté se věnuje pedagogické a výzkumné práci, zejména v oblasti ekonomické sociologie. *Sociologický časopis* již upozornil na jeho bohaté dílo (vycházející zatím bohužel jen v angličtině) recenzi na knihu *Unemployment in capitalist, communist and post-communist economies* (SČ 4/1997).

Knihy o ekonomických systémech je do jisté míry vyvrcholením autorova díla a částečně i syntézou řady jeho předchozích prací. Ačkoliv je prací obecnou a pojednává o světové ekonomice, nevznikla by asi bez silného impulsu postkomunistické transformace, odstartované v roce 1989. V knize autor velice úspěšným, někde až příliš věcně suchým stylem informuje o základních variantách řešení věčných sporů mezi ekonomikou a politikou, individuem a státem, svobodou a panstvím. Tato napětí jsou zasazena nejprve do kontextu historického, a potom zejména do kontextu systémového.

Porketovo základní členění ekonomických systémů vypadá jednoduše. Na ose vlastnictví výrobních prostředků rozlišuje vlastnictví soukromé a veřejné, na ose koordinujícího mechanismu rozlišuje tržní a příkazový. Tak dostává čtyři typy, totiž tržní kapitalismus, tržní socialismus, příkazový kapitalismus a příkazový socialismus. V politickém prostředí tvoří určitou paralelu osy liberalismus-totalita a demokracie-autoritářství, na nichž se pak rozlišují liberální demokracie, liberální autoritářství, totalitní demokracie a totalitní autoritářství. Mezi ekonomickým a politickým systémem nepanuje žádná nutná harmonie – zatímco moderní demokracie je závislá na tržním kapitalismu, obráceně to neplatí. Demokracie přitom umožňuje kritiku tržní ekonomiky a vytváření opozice vůči ní.

Tržní kapitalismus je pluralitním, kompetitivním, horizontálně uspořádaným, spontánním a otevřeným ekonomickým systémem. V závislosti na tom, jakou úlohu v něm hraje stát, může nabývat různých podob, konkrétně *laissez-faire* (která předpokládá dokonalou konkurenci), svobodného trhu (která je realističtější a uvažuje i s externalitami) a konečně intervencionistické (která se projevuje nezamýšlenými důsledky ve stínové ekonomice).

Příkazový kapitalismus uchovává soukromé vlastnictví výrobních prostředků, stát však více či méně řídí ekonomiku. Tak tomu bylo v nacistickém Německu, ale také ve Velké Británii během 2. světové války. Příklady korporatismu nacházíme vlastně ve všech autoritářských systémech, kterými prošly Itálie, Španělsko, Itálie či Francie (vichystický režim), přičemž dále přežívají v některých latinskoamerických zemích. Od tohoto „vnuceného“ korporatismu autor odlišuje „smluvní“ korporatismus, který se v nějaké míře objevuje v řadě severoevropských a západoevropských zemí. Ačkoliv globalizace nutí k větší soutěživosti podkopává samotné základy korporatismu, jeho prvky se nadále uplatňují, byť někdy i pod jinými názvy.

Tržní socialismus byl spíše vizí než skutečností – tak podle modelu Oscara Langeho měl nejlépe fungovat soutěživý systém ovládaný spotřebitelskými preferencemi, a to při veřejném vlastnictví výrobních prostředků a se silnými egalitářskými tendencemi. Takovému modelu se ovšem jen vzdáleně podobaly reálné praktiky změkčeného komunistického systému jako byl NEP, jugoslávský družstevní systém nebo Nový hospodářský mechanismus v kádárovském Maďarsku. Porket ovšem upozorňuje rovněž na teoretické neomarxistické náměty „soutěživého socialismu“ (John E. Roemer) či „ekonomické demokracie“ (David Miller).

Příkazový socialismus, nám důvěrně neznámější systém, je negativně založen na odmítnutí ekonomického pluralismu a spontaneity, pozitivně pak na univerzální kontrole cen a mezd, prosazování priorit a co nejuplněnější administraci ekonomického procesu. Ta pochopitelně nemůže obsáhnout všechno, a tak vzniká legální i nelegální druhá ekonomika. Akce vlády musí respektovat kompromis mezi

tím, co by chtěla, a čeho je možné reálně dosáhnout.

Podle autora je tedy každá moderní ekonomika (resp. její první či formální sektor) variantou některého ze čtyř uvedených čistých typů. Do každé její varianty je ovšem ještě nějakým způsobem přimíchána ještě neformální ekonomika a v každé také vystupuje nějakým způsobem vláda, která část příjmu z ekonomiky odebírá a vydává je prostřednictvím rozpočtových položek. Vládě autor věnuje samostatnou část, v níž se zejména zabývá sociální politikou (*welfare state*) v rámci různých variant. Upozorňuje mj. na to, že i v totalitním systému existovala určitá „tichá dohoda“ mezi vládou a obyvatelstvem, v níž stát poskytoval sociální jistoty výměnou za zřeknutí se revolty proti režimu – tato dohoda ovšem vedla k prosazení „mentality nároku“, která samozřejmě uvedený režim přežívá.

Pro nás zřejmě nejzajímavější část se týká transformace systému, která – jakkoli ji autor chápe obecněji – se nakonec týká hlavně transformace postkomunistické. Vychází z toho, že zatímco v roce 1989 byla k dispozici řada teorií o přechodu od kapitalismu k socialismu, neexistovala ani jedna teorie o přechodu od socialismu ke kapitalismu. Byly zde nicméně určité vzory, z nichž je rozlišen „svobodný trh“, „sociálně tržní ekonomika“ (kde autor, na rozdíl od častých interpretací u nás, pečlivě rozlišuje mezi originálním teoretickým a odvozeným reálným modelem) a švédský sociální stát (ponecháme-li stranou jako další vzory čínský a východoasijský model).

Následuje pečlivá a nepochybně ojedinělá klasifikace komponent ekonomické transformace, její rychlosti, obsáhlosti, sledu reformních kroků a role státu v nich. Potom autor na datech referuje o makroekonomickém odrazu transformace. Samostatné kapitoly jsou věnovány příjmům domácností a jejich postojům a očekáváním. Zde se doposud systematický přístup autorovi poněkud vymyká z ruky. Domácnosti nejsou totiž příliš pojednány jako ekonomičtí aktéři (navíc je příliš mnoho pro-

storu věnováno chudobě), a i pokud by byly, nemají zase svého partnera v pojednání o firmách a podnikatelích jako neméně závažných aktérech transformace.

Zde se dostáváme k určité jednostrannosti Porketovy práce. I když se mu podařilo výrazně překročit obzor „mainstreamové“ ekonomie směrem k historickému a politickému kontextu, pozapomněl zase na svoji sociologickou erudici, aby své pečlivě popsané systémy naplnil sociálním životem. Je jasné, že ke každému ekonomickému systému patří i relace hlavních sociálních tříd a skupin, včetně jejich propagandistického popírání (v příkazovém socialismu). Takto jakoby systémům chyběli jejich nositelé a dynamizující sociální konflikty (zahrnující pochopitelně i vládu), jež nakonec vedou k jejich transformaci. I když termíny tříd občas textem probleskují, své řádné místo v jednotlivých systémech nenacházejí.

Autor nakonec dochází k závěru, že jediným životaschopným ekonomickým systémem je tržní kapitalismus. Vítězství svobodného trhu však zdaleka není úplné – autor poukazuje na intervencionistické, korporativistické, welfaristické a protekcionistické tendence v rámci EU, které mají jak ekonomický, tak politický vliv. Ani socialismus není zcela bez vlivu, přestože je od 80. let na ústupu. Ekonomická a politická napětí trvají a přetrvají – žádný konec historie se tedy neodehrává.

Porketova kniha je významným příspěvkem k teorii ekonomických systémů i jejich transformace. Je velmi pečlivě zpracovaná a působí mnohdy jako systematický návod, jak reálně fungující ekonomiky sledovat, klasifikovat a hodnotit. Čtenář by však možná ocenil posílení kritického přístupu k materiálům a kategoriím, namísto někdy až příliš dokumentaristického přístupu. To se týká zejména naší postkomunistické transformace, k níž by se autor mohl vyslovit (a jistě se také v budoucnosti vysloví) s patřičnou výzbrojí, odstupem a kritičností.

Jiří Večerník